

“БІЛІ КОМІРЦІ” В СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті викладено результати дослідження становища працівників кваліфікованої розумової праці в Україні. Виявлено, що у 2016 р. порівняно з попередніми роками збільшилась задоволеність “білих комірців” рівнем своєї освіти, зросла самооцінка відповідності характеру наявної роботи професійно-освітньому рівню. Проте зафіксовано суттєве погіршення оцінок матеріальних умов сім’ї та медичного обслуговування, а також зросла кількість бажаючих працювати за межами країни.

Ключові слова: працівники кваліфікованої розумової праці, соціальна самоідентифікація, задоволеність становищем у суспільстві, задоволеність життям.

В статъе изложены результаты исследования положения работников квалифицированного умственного труда в Украине. Выявлено, что в 2016 г. по сравнению с предыдущими годами увеличилась удовлетворенность “белых воротничков” уровнем своего образования, выросла самооценка соответствия характера имеющейся работы профессионально-образовательному уровню. Однако зафиксировано существенное ухудшение оценок материальных условий семьи и медицинского обслуживания, а также возросло количество желающих работать за пределами страны.

Ключевые слова: работники квалифицированного умственного труда, социальная самоидентификация, удовлетворенность положением в обществе, удовлетворенность жизнью.

The article presents the results of the knowledge workers situation study in Ukraine. It is revealed that in 2016, compared with previous years, the satisfaction of “white collar”s with their level of education increased, as well as their estimation of compliance between labour and level of education. However, there were a significant deterioration in assessments of the material life conditions and medical care. The number of knowledge workers willing to work outside the country increased.

Keywords: knowledge workers, social self-identification, satisfaction with position in society, life satisfaction.

Виокремлення серед категорій зайнятого населення працівників кваліфікованої розумової праці, або так званих “білих комірців”, має давню традицію у соціології. Вважається, що такі працівники через притаманні їм статусні характеристики дещо різняться від інших зайнятих поглядами та самооцінками соціального становища.

Вивчення становища “білих комірців” у соціальному просторі українського суспільства, а також можливих його змін у часі, ґрунтується на даних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України, які були проведені на початку 2008 р., у 2012 та 2016 рр. (до початку фінансово-економічної кризи в Україні, у період відлуння світової фінансово-економічної кризи, а також під час продовження бойових дій на сході України та вкрай складної економічної ситуації). Належність до “білих комірців” визначалася за типом зайнятості респондентів. До цієї категорії були віднесені такі працівники, як професійний політик, керівний працівник держaparату, керівники та заступники керівника підприємства, установи, службовець держaparату, спеціаліст технічного профілю, спеціаліст у галузі науки, культури, охорони здоров’я, дошкільного виховання, працівник правоохоронних органів, підприємець у великому та середньому бізнесі. Серед виокремлених “білих комірців” переважна більшість (67%) мають неповну і повну вищу освіту, а 28% – середню спеціальну, що підтверджує високий освітній рівень таких працівників, порівняно з іншими зайнятими на момент опитування. Для порівняння наводяться дані як серед “білих комірців”, так і серед інших працюючих та непрацюючих категорій населення, у складі останніх – переважна більшість пенсіонери, а також безробітні, домогосподарки та ті, хто навчається. Самооцінки соціального становища відображені в *таблиці 1*.

У 2016 р. 15,4% “білих комірців” розташували себе на нижчих – першій і другій сходинках соціальної ієрархії (у 2008 р. – 11,6%, у 2012 р. – 12,8%); 80,2% розмістили себе на середніх позиціях – на третій, четвертій та п’ятій сходинках (у 2008 р. – 84,3%, у 2012 р. – 83,7%); 4,4% помістили себе на вищі позиції – на шосту й сьому сходинки (у 2008 р. – 4,1%, у 2012 р. – 3,5%). Отже, упродовж 2008–2016 рр. “білі комірці” фактично не змінювали самооцінки

Таблиця 1

Динаміка самоідентифікації соціального становища,
2008–2016 рр. (%)

Сходинки соціальної орабини	“Білі комірки”			Інші працюючі			Непрацюючі		
	2008 р. n=347	2012 р. n=234	2016 р. n=364	2008 р. n=549	2012 р. n=578	2016 р. n=573	2008 р. n=902	2012 р. n=959	2016 р. n=853
1-а сходинка (найнижче становище)	3,2	3,0	2,5	5,8	3,1*	5,2	10,5	8,4	8,9
2-а сходинка	8,4*	9,8	12,9	11,8**	11,2**	19,0	16,2**	21,2	22,9
3-я сходинка	29,1	31,2	31,3	32,2	40,0*	34,6	32,8	35,6*	31,1
4-а сходинка	37,0	35,0	33,5	31,2*	33,2**	26,7	25,5	24,0	24,2
5-а сходинка	18,2	17,5	15,4	14,8*	10,4	11,0	12,5	9,2	10,6
6-а сходинка	3,2	2,6	2,5	2,9	1,2*	2,6	1,8	0,9*	1,8
7-а сходинка (найвище становище)	0,9	0,9	1,9	1,3	0,9	0,9	0,7	0,7	0,5
<i>Середній бал</i>	<i>3,72</i>	<i>3,66</i>	<i>3,62</i>	<i>3,51</i>	<i>3,44</i>	<i>3,31</i>	<i>3,22</i>	<i>3,10</i>	<i>3,12</i>

Примітки:

1. Тут і далі знаком “*” позначені відмінності, статистично значущі на рівні $p = 0,05$, а знаком “**” на рівні $p = 0,01$ (у ті роки, коли є такі відмінності порівняно з 2016 р.).
2. Середній (середньозважений) бал розраховувався в континуумі від 1 до 7.
3. Формулювання запитання: “На сходинках деякої “драбинки” розташовані люди з різним становищем у суспільстві: на найнижчій – ті, хто має найнижче становище, а на найвищій – ті, хто має найвище становище. На яку із цих сходинок Ви поставили б себе?”

свого соціального становища (відмінності статистично не значущі). При цьому інші працюючі та непрацюючі погіршили самооцінки свого соціального становища на статистично значущому рівні. Так, у 2016 р. частка інших працюючих, які розташували себе на нижчих сходинках, збільшилась до 24,2% (у 2008 і 2012 рр. таких було відповідно 17,6% та 14,3%), водночас кількість тих, хто розмістив себе на середніх позиціях, зменшилась до 72,3 % порівняно з 78,2% та 83,6% у 2008 та 2012 рр. Серед непрацюючих у 2016 р. статистично значущі зміни відбулись тільки порівняно з 2008 р. – зросла частка тих, хто розташував себе на нижчих сходинках (з 26,7% до 31,8%), а також зменшилась кількість тих, хто розмістив себе на середніх позиціях (з 70,8% до 65,9%).

Протягом останніх десятиліть, попри складні економічні умови в Україні, спостерігається експансія вищої освіти [1], одним з наслідків чого стає дедалі більший розрив між потребами ринку праці та випуском фахівців з вищою освітою, значна частка яких змушена працювати на тих робочих місцях, які не потребують здобуття вищої освіти. Нерідко під сумнів ставиться і якість масової вищої освіти. Попри такі обставини, переважна більшість “білих комірців” (77,3%) задоволені рівнем своєї освіти (табл. 2). Прикметно, що показник задоволеності суттєво зріс порівняно з 2008 та 2012 рр. (відповідно 62,2% та 63,4%). Така ж тенденція характерна й для інших працюючих, проте зберігається суттєвий розрив між задоволеністю рівнем здобутої освіти “білими комірцями” та іншими працюючими, який становить понад 20%.

Порівняно високою є не лише задоволеність “білих комірців” рівнем здобутої освіти, а й самооцінка відповідності характеру наявної роботи професійно-освітньому рівню (табл. 3). Звичайно, це не означає, що понад 77% з цієї категорії працюють безпосередньо за освітнім фахом. Ймовірно, ні, адже йдеться не про фах, а про значно ширшу ознаку, як-то характер роботи, зокрема, чи потребує зміст праці саме наявного у людини освітнього рівня. Така висока самооцінка статистично значуще перевищує відповідний показник серед інших працюючих, коли близько половини останніх вказали на відповідність характеру роботи професійно-освітньому рівню.

Таблиця 2

Динаміка задоволеності рівнем своєї освіти, 2008–2016 рр. (%)

	“Білі комірці”			Інші працюючі			Непрацюючі		
	2008 р. n=346	2012 р. n=235	2016 р. n=365	2008 р. n=548	2012 р. n=578	2016 р. n=572	2008 р. n=899	2012 р. n=957	2016 р. n=851
Повністю чи скоріше не задоволений	26,0**	24,6**	16,2	40,7**	39,6**	31,4	35,0**	26,1*	21,5
Важко сказати, задоволений чи ні	11,8**	12,0**	6,5	21,0**	24,7**	13,2	24,9**	28,7**	15,8
Повністю чи скоріше задоволений	62,2**	63,4**	77,3	38,3**	35,7**	55,4	40,1**	35,2**	62,7

Примітка. Формулювання запитання “Чи задоволені Ви рівнем своєї освіти?”

Таблиця 3

**Відповідність характеру теперішньої роботи
професійно-освітньому рівню (%)**

	"Білі комірці"			Інші працюючі		
	2008 р. n=346	2012 р. n=234	2016 р. n=363	2008 р. n=549	2012 р. n=578	2016 р. n=568
Так	74,0	71,4*	77,4	50,5	50,2	48,6
Ні	17,6	19,7	17,9	36,8	34,4*	39,3
Важко відповісти	8,4*	8,9*	4,7	12,7	15,4*	12,1

Примітка. Формулювання запитання "Чи відповідає характер Вашої теперішньої роботи Вашому професійно-освітньому рівню?"

Соціальна категорія "білих комірців" традиційно вважається основною складовою так званого середнього класу як за рівнем освіти, так і статусом зайнятості та характером праці. Індивіди з вищими рівнями здобутої освіти схильні частіше ідентифікувати себе з середнім класом [2; 3]. Серед виокремлених нами "білих комірців" наразі лише кожен другий міг би віднести себе до середнього класу (табл. 4). Така тенденція статистично значуще не змінювалася протягом останніх років, хоча й має спрямованість у бік зменшення кількості охочих зараховувати себе до середнього класу порівняно з 2012 р. З великою ймовірністю можна стверджувати, що інша половина "білих комірців" аж ніяк не бачить себе у верхній частині соціальної ієрархії, швидше навпаки, поки що не вбачає підстав для визначення свого соціального становища навіть як середнього. Попри таку "середньокласову" поміркованість, "білі комірці" все ж випе-

Таблиця 4

**Динаміка самоідентифікації з середнім класом,
2008–2016 рр. (%)**

	"Білі комірці"			Інші працюючі			Непрацюючі		
	2008 р. n=347	2012 р. n=235	2016 р. n=364	2008 р. n=549	2012 р. n=577	2016 р. n=572	2008 р. n=903	2012 р. n=961	2016 р. n=851
Мабуть, так	49,6	52,3	47,0	40,3	37,1	38,3	32,3	29,2**	35,4
Мабуть, ні	37,2	32,8**	42,9	45,4*	52,3	51,0	53,9	57,3	55,9
Важко відповісти	13,2	14,9*	10,1	14,3*	10,6	10,7	13,8**	13,5**	8,7

Примітка. Формулювання запитання "Чи могли б Ви віднести себе до середнього класу в Україні?"

реджають інших працюючих щодо самоідентифікації з означеним соціальним класом.

Відносна більшість “білих комірців” та інших працюючих (відповідно 44,9 % і 49,0 %) незадоволена своїм становищем у суспільстві, а серед непрацюючого населення таких більшість – 61,4 % (табл. 5). У 2016 р. порівняно з 2008 і 2012 рр. рівень задоволеності “білих комірців” своїм становищем у суспільстві фактично не змінився (відмінності статистично не значущі). При цьому в 2016 р. порівняно з 2012-м частка інших працюючих, які задоволені своїм становищем у суспільстві, зросла на 5,4 % (з 18,4 % до 23,8 %), а серед непрацюючих, навпаки, на 7,5 % збільшилась частка тих, хто не задоволений своїм становищем у суспільстві (з 53,9% до 61,4 %).

У “білих комірців” міра задоволеності своїм життям загалом більша, аніж серед інших працюючих чи непрацюючих (табл. 6). У 2016 р. відносна більшість “білих комірців” (46,0 %) була тією чи іншою мірою задоволена своїм життям (незадоволені – 39,2 %). Водночас більшість інших працюючих (52,1 %) і непрацюючих (55,2 %) тією чи іншою мірою не задоволена своїм життям загалом (задоволені відповідно 30,9 % та 28,9 %).

Упродовж 2008–2016 рр. міра задоволеності своїм життям загалом у “білих комірців” залишалася стабільною, а серед інших працюючих і непрацюючих спостерігається тенденція зменшення рівня задоволеності своїм життям.

Упродовж 2008–2016 рр. відбулися деякі зміни в уявленнях окремих категорій українців про залежність власного

Таблиця 5

Динаміка задоволеності своїм становищем у суспільстві, 2008–2016 рр. (%)

Варіанти оцінок	“Білі комірці”			Інші працюючі			Непрацюючі		
	2008 р. n=346	2012 р. n=235	2016 р. n=365	2008 р. n=547	2012 р. n=575	2016 р. n=572	2008 р. n=903	2012 р. n=959	2016 р. n=852
Скоріше не задоволений	39,6	41,7	44,9	49,0	51,0	48,8	48,0**	53,9**	61,4
Важко сказати, задоволений чи ні	34,7**	30,2*	24,1	28,1	30,6	27,4	32,7**	28,7**	20,2
Скоріше задоволений	25,7	28,1	31,0	22,9	18,4**	23,8	19,3	17,4	18,4

Примітка. Формулювання запитання: “Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?”

Таблиця 6

Динаміка задоволеності своїм життям, 2008–2016 рр. (%)

Варіанти оцінок	“Білі комірці”			Інші працюючі			Непрацюючі		
	2008 р. n=347	2012 р. n=234	2016 р. n=365	2008 р. n=549	2012 р. n=578	2016 р. n=573	2008 р. n=901	2012 р. n=960	2016 р. n=851
Зовсім не задоволений	4,9	9,0	7,1	8,4**	8,5**	14,1	12,9	14,1	17,9
Скоріше не задоволений	31,1	25,2*	32,1	28,8**	33,9	38,0	32,2	31,6	37,3
Важко сказати, задоволений чи ні	23,4**	24,7**	14,8	24,2**	26,8**	17,0	21,9	26,6	15,9
Скоріше задоволений	38,6	38,5	42,2	35,7**	29,2	26,0	30,3	25,1	25,6
Цілком задоволений	2,0	2,6	3,8	2,9*	1,6**	4,9	2,7	2,6	3,3
Середній бал	3,02	3,01	3,04	2,96	2,82	2,70	2,78	2,71	2,59

Примітки:

1. Середній бал розраховувався в континуумі від 1 до 5.

2. Формулювання запитання “Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?”

життя від зовнішніх чинників (табл. 7). У 2016 р. серед “білих комірців” і непрацюючих майже удвічі зменшилась частка тих, хто вважає, що від них самих залежить те, як складеться їхнє життя. Вельми ймовірно, що на це вплинули погіршення соціально-економічної ситуації та те, що в Україні тривалий час ведуться активні бойові дії за участю численної кількості громадян.

Респондентам перелічувалося сімаспектів життя, стосовно яких їм пропонувалось оцінити характер змін, що відбулись у їхньому житті упродовж останніх 12 місяців за п’ятибальною шкалою: “значно погіршилися”, “трохи погіршилися”, “залишилися такими самими”, “трохи поліпшилися”, “значно поліпшилися” (табл. 8).

Якщо порівнювати оцінки змін у житті у 2012 р. та 2008 р., то серед усіх категорій опитаних найбільш суттєво погіршилась оцінка можливості вільно висловлювати власні погляди. Окрім цього, “білі комірці” погіршили оцінки гарантій зайнятості, забезпечення роботою, а також можливості отримання достовірної інформації про те, що діється у країні та світі.

У 2016 р. порівняно з 2012-м, за оцінками усіх категорій респондентів, найбільше погіршились матеріальні умови сім’ї

Таблиця 7

Динаміка оцінок рівня самостійності в житті,
2008–2016 рр. (%)

Варіанти оцінок	“Білі комірці”			Інші працюючі			Непрацюючі		
	2008 р. n=347	2012 р. n=235	2016 р. n=364	2008 р. n=548	2012 р. n=578	2016 р. n=572	2008 р. n=902	2012 р. n=961	2016 р. n=852
Здебільшого від зовнішніх обставин	11,8	11,9	12,6	14,4	14,5	15,7	21,6	19,9	22,5
Деякою мірою від мене, але більше від зовнішніх обставин	30,3	28,9	30,2	31,0	34,3	33,2	29,5	31,7	31,2
Однаковою мірою від мене і від зовнішніх обставин	35,1	35,0	39,6	31,1	32,0	30,8	29,6	28,4	29,3
Більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин	12,4	14,0	11,8	14,2	11,1	12,8	10,3	8,3*	10,9
Здебільшого від мене	10,4*	10,2*	5,8	9,3	8,1	7,5	9,0*	11,7*	6,1
<i>Середній бал</i>	2,79	2,82	2,68	2,73	2,64	2,63	2,56	2,60	2,47

Примітки:

1. Середній бал розраховувався в континуумі від 1 до 5.

2. Формулювання запитання “Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?”

та медичне обслуговування. При цьому інші працюючі та непрацюючі погіршили оцінки ще таких сторін життя: гарантії зайнятості, забезпечення роботою; можливість отримання достовірної інформації про те, що діється у країні та світі; особиста безпека (на вулиці, в громадських місцях).

Для поліпшення матеріальних умов сім’ї суттєва частка громадян планує у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки – кожен дев’ятий “білий комірць”, кожний сьомий інший працюючий та кожний тринадцятий непрацюючий. У 2016 р. порівняно з 2012-м частка громадян, яка збирається у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки, збільшилась серед “білих комірців” на 7,3 %, серед інших працюючих – на 7,7 % та серед непрацюючих – на 3,1 % (табл. 9).

У 2016 р. кожний четвертий серед працюючих сказав, що у своєму житті коли-небудь серйозно замислювався про емі-

Таблиця 8

Оцінки характеру змін, що відбулись у житті дорослого населення за останні 12 місяців, 2008–2016 рр. (середні бали)

Сторони життя	"Білі комірці"			Інші працюючі			Непрацюючі		
	2008 р.	2012 р.	2016 р.	2008 р.	2012 р.	2016 р.	2008 р.	2012 р.	2016 р.
Матеріальні умови сім'ї	2,64	2,59	1,98	2,69	2,47	1,80	2,51	2,31	1,68
Медичне обслуговування	2,72	2,60	2,29	2,58	2,53	2,07	2,50	2,35	2,00
Можливість отримання достовірної інформації про те, що діється у країні та світі	3,07	2,77	2,53	3,12	2,84	2,43	3,02	2,80	2,41
Можливість вільно висловлювати власні погляди	3,18	2,74	2,60	3,16	2,80	2,51	3,11	2,74	2,49
Захищеність від свавілля влади, посадовців	2,57	2,33	2,43	2,46	2,41	2,18	2,55	2,42	2,21
Гарантії зайнятості, забезпечення роботою	2,70	2,35	2,26	2,60	2,38	1,95	2,46	2,27	1,90
Особиста безпека (на вулиці, в громадських місцях)	2,64	2,55	2,40	2,59	2,60	2,20	2,60	2,51	2,18

Примітка. Середній бал розраховувався в континуумі від 1 до 5.

грацію, а серед непрацюючих – кожний п'ятий. У 2016 р. порівняно з 2012-м частка тих, хто замислювався коли-небудь серйозно про еміграцію, збільшилась на статистично значущому рівні серед інших працюючих на 9,3% та серед непрацюючих – на 5,9% (табл. 10).

Таким чином, категорія "білих комірців" суттєво різниться від інших категорій зайнятих більш високими самооцінками соціального становища, вищою задоволеністю рівнем здобутої освіти та оцінкою відповідності останньої характеру наявної роботи, більшою схильністю ідентифікувати себе з середнім класом суспільства, вищою задоволеністю своїм становищем у суспільстві та своїм життям загалом.

Серед "білих комірців" у 2016 р. порівняно з 2012-м збільшилась задоволеність рівнем своєї освіти, зросла самооцінка відповідності характеру теперішньої роботи професійно-освітньому рівню. При цьому найбільш суттєво погіршились оцінки

Таблиця 9

Чи збираєтесь Ви у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки? (%)

	“Білі комірці”			Інші працюючі			Непрацюючі		
	2008 р. n=347	2012 р. n=234	2016 р. n=363	2008 р. n=548	2012 р. n=576	2016 р. n=568	2008 р. n=902	2012 р. n=953	2016 р. n=843
Так	4,3**	4,3**	11,6	8,0**	6,9**	14,6	5,8*	4,7**	7,8
Ні	95,7**	95,7**	88,4	92,0**	93,1**	85,4	94,2*	95,3**	92,2

Таблиця 10

Чи замислювалися Ви коли-небудь серйозно про еміграцію? (%)

	“Білі комірці”		Інші працюючі		Непрацюючі	
	2012 р. n=233	2016 р. n=354	2012 р. n=575	2016 р. n=561	2012 р. n=959	2016 р. n=823
Так	20,6	25,1	15,3**	24,6	12,6**	18,5
Ні	79,0	73,7	84,3**	74,0	87,0**	80,6
Інше	0,4	0,8	0,3*	1,4	0,4	0,9
Не відповіли	0,0	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0

Примітка. Це запитання не ставилось у 2008 р.

матеріальних умов сім’ї, медичного обслуговування і зростає кількість тих, хто збирається у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки.

Література

1. Оксамитна С. Динаміка соціально-класової самоідентифікації населення України / С. Оксамитна, С. Стукало // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2014. – Вип. 1 (15). – С. 211–218.
2. Симончук О. В. Середній клас у соціальній структурі українського суспільства / О. В. Симончук // Структурні виміри сучасного суспільства : навч. посіб. / за ред. С. Макеєва. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 209–243.
3. Оксамитна С. М. Самовизначення громадян у соціальній структурі українського суспільства / С. М. Оксамитна // Грані : наук.-теорет. і громадсько-політ. альманах. – 2015. – № 1 (117). – С. 67–72.